

na koniec eksperymentu socjalistycznego zapoczątkowanego w Polsce w 1989 r., a następnie w latach 90. XX w. w innych krajach.

Ów brak państwowości był jedną z ważnych przyczyn, dla których upowszechnianie cywilizacji przemysłowej dokonywało się w wielu krajach powoli i z oporami. Często na przeszkodzie stały państwa czy mocarstwa, w których żyły podbite narody. Dlatego też w większości tych państw działa ciągle model imitacyjno-peryferyjny cywilizacji przemysłowej (Kleer 2017c), niezależnie jak wielkie osiągnięcia stały się obecnie ich udziałem.

Trzecim źródłem mającym istotny wpływ na zróżnicowanie państw europejskich było powstanie kilku wielkich mocarstw o charakterze kolonialnym. Kolonie były ważnym źródłem bogactw pozyskiwanych z grabieży bądź wyzysku obcych społeczności. Dzięki napływającym dobrom mocarstwa znacząco się rozwijały i poprawiały warunki bytowe swoich mieszkańców. Ten model kolonialny przetrwał w niezmienionej postaci do pierwszej wojny światowej, a pełna dekolonizacja nastąpiła dopiero w drugiej połowie XX w. W Europie następujące imperia i państwa były właścicielami kolonii:

- Belgia,
- Dania,
- Francja,
- Hiszpania,
- Holandia,
- Niemcy,
- Portugalia,
- Wielka Brytania,
- Włochy.

Z państw pozaeuropejskich mocarstwami kolonialnymi były Japonia i USA. Z pewnego punktu widzenia można tu zaliczyć również Rosję, zwłaszcza w jej części azjatyckiej.

Mocarstwa kolonialne miały różny charakter. Niektóre były rozwinięte gospodarczo, nowoczesne, jak np. Wielka Brytania czy Francja. Ale były i mocarstwa zacofane, takie jak Rosja czy w jakimś stopniu monarchia austro-węgierska. W ogóle terytoria podbite w różnych okresach w Europie można potraktować jako kolonie, chociaż warunki, w jakich żyły owe społeczności, były znacząco lepsze niż w koloniach zamorskich.

4.8. Mechanizmy ekspansji

4.8.1. Gospodarka rynkowa

Gospodarka rynkowa istniała właściwie od czasów, kiedy pojawił się pewien nadmiar jednych, a niedobór innych dóbr, które chciano uzyskać przez wymianę barterową. Mowa tu o cywilizacji zbieracko-łowieckiej, a także o początkach cywilizacji agrarnej. W końcu po długim czasie wprowadzono jako środek płatniczy pieniądz.

Wprawdzie gospodarka rynkowa pojawiła się z rozwojem miast, jednakże znacznego impetu nabrała dopiero wraz z początkami rewolucji przemysłowej. O charakterze dynamiki gospodarczej stanowił z jednej strony nowy typ produkcji, a z drugiej strony stopień jej koncentracji oraz umiejscowienia, głównie w miastach, które zaczęły się szybko rozwijać, przyjmując nowy charakter strukturalno-społeczny. Doprowadziło to do głębokich zmian warunków zamieszkania i bytowania dla względnie szybko wzrastającej populacji. Dzięki produkcji przemysłowej zaczyna się kształtować nowy typ pracy i bardziej racjonalna organizacja produkcji. Pojawiły się bowiem pierwsze prototypy nowoczesnej fabryki, a zwłaszcza nowe formy zatrudnienia. Przy tym zaczęły kształtować się nowe klasy społeczne.

Z jednej strony można było wyróżnić nową klasę społeczną dysponującą kapitałem, a z drugiej strony coraz liczniejsze grupy ludzi względnie wolnych, niedysponujących kapitałem, lecz mających na sprzedaż wyłącznie swoją pracę. W ten sposób kształtuje się struktura nowych klas społecznych: burżuazji i klasy robotniczej (proletariatu). Z czasem między tymi klasami pogłębia się zróżnicowanie społeczne i dochodowe. Znajduje to najpełniejszy wyraz w nowej pozycji politycznej klasy posiadającej, która stopniowo staje się klasą dominującą i panującą. Wzajemne relacje stają się coraz bardziej napięte, często wręcz wrogie, pełne konfliktów, których jednym z przejawów były i są strajki.

Różnice między cywilizacją agrarną a przemysłową sprowadzają się do dwóch podstawowych wyróżników: tempa rozwoju gospodarczego oraz stopnia wolności obywateli. Poniżej zwraca się jeszcze dodatkową uwagę na dwa inne zjawiska wynikające z omawianego przesilenia cywilizacyjnego.

Po pierwsze, nastąpiło ukształtowanie się względnie trwałych instytucji, określających warunki funkcjonowania podmiotów prywatnych oraz zabezpieczających normalną działalność ekonomiczną, umożliwiającą